

УДК 015(5+6+(8=134))(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.9(290).3-10

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Національна бібліографія у країнах Азії, Африки та Латинської Америки

Огляд національної бібліографії (НБ) країн Азії, Африки та Латинської Америки зроблено на основі матеріалів, зібраних автором до 2018 р. Будь-яка дискусія з національної бібліографії має концептуально й структурно ґрунтуватися на аналізі політично-економічної ситуації у країні. Такий масштабний підхід особливо важливий щодо держав Азії, Африки та Латинської Америки — регіонів, котрі розривають суперечності й парадокси, що ускладнюють процеси формування національної бібліографії.

Пропонований матеріал надає уявлення про розвиток НБ країн окресленого регіону. Зокрема, докладно розглянуто аспекти її становлення: історичні передумови, наявність чи відсутність закону про обов'язковий примірник, національного бібліографічного агентства, періодичність випуску бібліографічних покажчиків, стан обліку електронних ресурсів, автоматизація процесів опрацювання надходжень.

Зауважено, що національна бібліографія виникла, щоб забезпечити облік і всебічну систематизацію продукції, котра реалізується в матеріальному форматі й видається в межах чітко окреслених державних утворень. Сучасний етап її розвитку передусім характеризує такий чинник, як створення міжнародних систем бібліографічної інформації, інтегрованими учасниками яких є національні бібліографічні служби майже всіх країн світу.

Ключові слова: національна бібліографія; обов'язковий примірник; національна бібліотека; здобуття незалежності; діаспора; колоніальне пригноблення; письменність; читацькі навички; бібліографічні агентства

Постановка проблеми. Однією з виразних рис політичного життя другої половини ХХ ст. став вступ раніше поневолених народів на шлях самостійного розвитку, а також формування десятків нових держав і підвищення їх питомої ваги у світовій політиці й економіці. Нині багато звільнених країн Азії, Африки та Латинської Америки складають понад третину загальної кількості членів ООН. Наслідки тривалого колоніального пригноблення, національно-визвольний рух і завоювання незалежності народами колишніх колоній чинять суттєвий вплив на їхнє соціально-економічне, політичне та культурне життя.

Природно, рівень розвитку цих держав неоднаковий, що обумовлено їхнім історичним минулим. Наприклад, разом із такими індустріально розвиненими державами, як Японія й Південна Корея, в азійському регіоні є держави з украй низьким життєвим рівнем. І саме вони визначають характерні особливості сучасного стану більшості народів Азії. Ці тенденції виразні й у країнах Африки та Латинської Америки, тому, розглядаючи великі регіони, доводиться робити значні, а в окремих випадках і приблизні узагальнення.

Мета дослідження — здійснити огляд національної бібліографії визначених країн і продемонструвати, що вона досягла певних успіхів, наприклад, за рівнем охоплення, проте ці зміни доволі незначні й запізнілі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найважливіших завдань, що стоять перед відносно молодими державами, є програма загальної письменності, оскільки значна частина населення окремих регіонів не вмє ані читати, ані писати. Іншою, не менш важливою проблемою є формування національної видавничої справи й подолання тих явищ і чинників, що визначали книговидання в колоніальний період, коли власна видавнича індустрія цих країн не розвивалася, а національний книжковий ринок

формувався тільки завдяки експорту з колишніх метрополій. Сучасний розвиток національного книговидання відбувається доволі повільно: за даними ЮНЕСКО, країни Азії, Африки та Латинської Америки випускають лише чверть обсягу світової книжкової продукції.

Багато держав азійського континенту завоювали право на незалежність відразу після Другої світової війни. Вони багатонаціональні, мають тисячолітні культурні традиції, але водночас економічно слабко розвинені (хоча й різною мірою).

На нинішньому етапі розвиток регіонального книговидання гальмують низький рівень письменності й читацьких навичок, а також складна каліграфія місцевих мов. У багатьох країнах, як і раніше, панівне місце належить англійській як мові книгодрукування. Наприклад, тільки в Індії 40% книжкової продукції виходить англійською мовою.

Водночас зростання національної самосвідомості, здобуття політичної та економічної незалежності значених держав стали головним стимулом для розвитку їхньої видавничої інфраструктури, створення національних бібліографічних центрів і бібліотек, розгортання інформаційної та бібліографічної діяльності.

Формування НБ в окремих країнах Латинської Америки припадає на кінець ХІХ ст., у більшості країн Азії та Африки — на 50—80-ті рр. ХХ ст., а в певних державах цей процес тільки розпочинається.

Багато держав зазначеного регіону лише зі здобуттям політичної незалежності взялися до створення національних бібліотек та бібліографічних агентств, організації й ведення національного бібліографічного обліку [1; 2]. У соціальному житті цих країн НБ відіграє суттєву роль, оскільки не лише відбиває національні досягнення майже в усіх сферах життя суспільства, а й впливає на їх розвиток.

Нині національна бібліографія у країнах Азії має здебільшого загальнодержавний характер, що підтверджують сформоване законодавство про обов'язковий примірник (ОП), фінансова допомога з боку уряду й наявність національних бібліографічних агентств, функції яких виконують переважно національні бібліотеки [3].

Закони про обов'язковий примірник у різні роки ухвалено в таких країнах, як Бангладеш, Китай, Індія, Ірак, Іран, Ізраїль, Південна Корея, Малайзія, Пакистан, Філіппіни, Сінгапур, Сирія, В'єтнам, Туреччина. Традиційно установами, що відповідають за національний бібліографічний облік, є національні бібліотеки, виняток становлять Парламентська бібліотека Японії та Бібліографічний інститут при Національній бібліотеці Туреччини.

Найстарішими бібліографічними показниками регіону є "Бібліографічний щоквартальний показник Єврейської національної і університетської бібліотеки" (Qirjat sefer, 1924) і "Турецька національна бібліографія" (Turkiye bibliyografyasie, 1928). В інших країнах офіційний бібліографічний облік розпочав формуватися лише в 60—90-ті рр. ХХ ст., зокрема в Бахреїні — 1991 р., Брунеї — 1996 р., Об'єднаних Арабських Еміратах — 1990 р., а в Афганістані, Ємені, Лівані, Саудівській Аравії та Кувейті його не ведуть зовсім, хоча в Лівані й Саудівській Аравії є національні бібліографічні агентства та відповідні закони про обов'язковий примірник.

Упровадження нових інформаційних технологій у практику національних бібліографічних агентств відбулося наприкінці 1960-х рр. і здійснюється також украй нерівномірно. Першими розпочали застосовувати автоматизоване бібліотечно-бібліографічне опрацювання документів і формувати електронні бази даних Парламентська бібліотека Японії та Національна бібліотека Сінгапуру [5].

Розглянемо докладніше особливості створення НБ у різних країнах окресленого регіону.

Японія. Nichon zenkoku sho shi Shukanban — "Японська національна бібліографія: Щотижневий перелік", виходить від 1977 р. Принцип відображення документів: видавнична продукція Японії, отримана як ОП, а також подарована чи придбана, окрім таємних документів, ефемерів, кінофільмів. Принцип відображення цифрових ресурсів: японську НБ було розширено завдяки електронним публікаціям після введення обов'язкового примірника для цього класу матеріалів 2000 р. 1 липня 2013 р. розпочалося електронне обов'язкове депонування онлайн-публікацій на підставі закону про національні парламентські бібліотеки, переглянутого в червні 2012 р.

Отже, японська НБ репрезентує онлайн-публікації від березня 2014 р. Відображаються: книги, брошури (вибірково), офіційні видання, дисертації, карти (вибірково), нотні видання, брайлівські видання, мікрофільми, патенти, стандарти. Параметри мультимедіа та формату: НБ можна завантажити через NDL-OPAL у найрізноманітніших форматах. Прийняті правила бібліографічного опису: міжнародні правила (ISBD),

японські правила каталогізації. Зміст бібліографічного запису: № з/п, заголовок, автор, видавництво, рік видання, пагінація, розмір, серія, ціна, вимова китайських ієрогліфів, передана засобами японської мови, предметні рубрики, індекс схем класифікації Національної парламентської бібліотеки, японський №, № поточної національної бібліографії (ПНБ). Використовують класифікаційні індекси: правила класифікації Національної парламентської бібліотеки (НПБ) Японії, японські правила індексації. Розташування основного матеріалу — за двома розділами: офіційні видання — за довідником агентства друку, комерційні видання — за японським варіантом Універсальної десятикової класифікації (УДК). В інших розділах — книги для дітей, навчальні матеріали тощо. Форми поширення: друковані видання, документи на машиночитних носіях. Автоматизація — від 1977 р.

Національна парламентська бібліотека Японії — центральна державна бібліотека країни. На базі положень, напрацьованих американською комісією, 9 лютого 1948 р. ухвалено закон про Національну парламентську бібліотеку Японії, що відкрилася 5 червня того самого року. Її першим директором став юрист К. Токудзіро, а віцедиректором — філософ Н. Масакадзу. У 1961 р., після смерті К. Токудзіро, на посаду директорів призначали генеральних секретарів палат представників і радників парламенту Японії. Це єдина японська бібліотека, що згідно із законом зберігає всі національні друковані видання, аудіо- та відеозаписи, опубліковані після Другої світової війни [6].

Відповідно до японського законодавства видавці зобов'язані надсилати до НПБ примірники всієї продукції, котру вони випускають. Ця умова дає змогу формувати найповніші фонди з японістики у світі. Державні видавництва мусять надавати 30 примірників друкованої продукції, а недержавні — 1, за який бібліотека сплачує 50% ринкової ціни. Всі книги й періодики впорядковують у бібліографічному збірнику "Японська бібліографія", котрий щорічно видає колектив бібліотеки. Установа також здійснює обмін державними виданнями з центральними бібліотеками США та Великої Британії. Для формування бібліографії використовують магнітні плівки, а від 1971 р. — комп'ютерні технології. Пошук у фондах відбувається за допомогою швидкісної системи JAPAN/MARC.

Національна парламентська бібліотека Японії відкрита для широкого кола громадян, розрахована на 1100 посадкових місць, надає бібліографічні консультації, а також здійснює обмін матеріалами з громадськими, міськими, університетськими книгозбірнями країни. Вона є членом Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ і бере участь у міжнародних дослідженнях із бібліотечної справи.

Станом на 2001 р. фонди налічували 489 тис. книг, 420 тис. карт, 470 тис. відео- та аудіозаписів, 167 тис. періодичних видань. Станом на 2020 р. у фондах зберігається понад 44 млн документів.

Щорічний обсяг випуску книжкової продукції в азійських державах також неоднаковий, що впливає на періодичність підготовки й видання національних

бібліографічних покажчиків. Зокрема, якщо Японія належить до найрозвиненіших у цьому сегменті держав, то й "Японську національну бібліографію" публікують щотижня. Для більшості ж країн хронологічним періодом є минулий рік, а отже, покажчики виходять із відповідною періодичністю (Бангладеш, Йорданія, Непал, Пакистан, Сінгапур, Сирія).

Умови історичного розвитку, подолання політичної та економічної відсталості, проблеми освіти й культури — усі ці чинники визначають особливості НБ окресленого регіону, проте, попри різний рівень її сформованості в певних країнах, виокремимо й загальні тенденції.

Хоча закон про обов'язковий примірник ухвалено в багатьох державах, слід створити механізм контролю, що забезпечує його ефективне функціонування, котрого нині бракує.

У більшості держав національні бібліотеки одночасно є й національними бібліографічними агентствами. Через недосконалу матеріальну базу та невисокий рівень інформаційно-бібліографічної діяльності (зокрема, відсутність досвіду) виразна тенденція до створення єдиних регіональних бібліографічних центрів, що вважаємо позитивним чинником.

Майже в усіх країнах здійснюється випуск видань ПНБ, розширюється зона охоплення матеріалів. Фахівці використовують міжнародні правила бібліографічного опису (ISBD) і міжнародні формати (UNIMARC). Основу систематизації зазвичай становить Універсальна десяткова класифікація. У практику підготовки й випуску ПНБ впроваджують засоби автоматизації.

Зі значними труднощами стикаються національні бібліотеки під час підготовки ретроспективних бібліографічних матеріалів, що пояснюється станом бібліотечних фондів і браком у них повної національної книжкової колекції.

Країни Африки. Більшість країн Африки здобули незалежність наприкінці 1950-х рр. Наслідки культурної політики метрополій, що всіяло гальмували національний розвиток, досі позначаються майже на всіх сферах соціального, економічного й культурного життя більшості африканських держав, розділених щонайменше на п'ять регіонів із різними економічними, соціальними та культурними традиціями. На півночі це арабські країни; англомовні держави — на заході й сході; у Центральній і Південній Африці — франкомовні та іспаномовні держави й, нарешті, Південно-Африканська Республіка (ПАР) із залежними від неї територіями. Нині африканські країни становлять майже третину держав — членів ООН.

За останні два десятиліття африканські народи активно долучаються до міжнародної співпраці в різноманітних сферах діяльності, завдяки чому новими членами поповнилася Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій (МФБА). Країни стали учасницями багатьох інформаційних і бібліографічних програм ІФЛА та ЮНЕСКО, котрі, зі свого боку, надають фінансову й інформаційну підтримку розвитку НБ [7]. Особливістю бібліографічної діяльності в африканському сегменті є й те, що перші бібліографічні покажчики "мали європейське й американське по-

ходження". Як приклад наведемо літопис, котрий від 1975 р. випускає німецька фірма K. G. Saur Verlag GmbH, — "Літопис африканського книговидання" (The African Book Publishing Record, ABPR), в якому щокварталу враховуються публікації англійською, французькою та окремими африканськими мовами.

Проблем, що стоять перед НБ африканських держав, ще вкрай багато. З 53 країн континенту понад половину (29, або 55%) мають національну бібліографію чи її аналоги; у 24 (45%) національний бібліографічний облік не ведеться; лише у 20 облік спирається на відповідні правові норми, частина з яких збереглася від часів колоніального режиму і не відповідає сучасним вимогам. Так, у Мозамбіку, що став незалежним 1975 р., діє закон про національну бібліотеку, ухвалений 1961 р. генерал-губернатором цієї провінції Португалії, що розглядає її лише як сховище усіх видань, випущених у метрополії.

У семи країнах Африки (Гвінеї, Замбії, Лесото, Сейшельських островах, Того, Екваторіальній Гвінеї, Ефіопії) є національні бібліотеки, але немає законодавчих актів про них. Сім країн (Буркіна-Фасо, Гана, Джибуті, Кабо-Верде, Маврикій, Нігер, Судан) взагалі не мають національних бібліотек. Особливістю НБ країн Магрибу (Алжир, Туніс, Марокко) є віддзеркалення документів як арабською, так і французькою мовами, оскільки ще міцні зв'язки їхніх народів із французькою культурою. Цим чинником пояснюється часткове використання бібліографічним агентством Алжиру старого французького стандарту бібліографічного опису. Всі національні бібліографічні агентства цього регіону застосовують у практиці арабський варіант ISBD та Універсальну десяткову класифікацію. Реєстрації в поточних покажчиках підлягають усі типи друкованих видань, фотографії та звукозаписи (окрім Марокко).

У західноафриканському регіоні вирізняємо країни з відносно високим розвитком ПНБ: Нігерія, Гана, Сьєрра-Леоне, Кот-д'Івуар і Сенегал. Державними мовами в них є англійська й французька, хоча водночас поширені й місцеві африканські мови. Тільки в Нігерії понад 100 етнічно-лінгвістичних груп використовують 250 мов і діалектів — звідси й всі труднощі.

Бібліографічні агентства інших держав також здійснюють підготовку і випуск видань ПНБ, але без кумуляції і з меншим охопленням документів. У них немає служби СІР. Характерно й те, що в англомовних країнах для систематизації використовують Десяткову класифікацію Дьюї (ДКД), а у франкомовних — УДК. Розглянемо докладніше роботу над НБ у Нігерії.

Нігерія. Національна бібліотека країни успішно виконує функції національного бібліографічного агентства, готуючи щомісячні випуски "Національної бібліографії Нігерії" (The national bibliography of Nigeria. 1973) із піврічною та річною кумуляцією. Крім того, видає комплекти друкарських карток, привласнює книжковим виданням ISBN, готує перспективну бібліографічну інформацію відповідно до програми централізованої каталогізації. Принцип відображення документів — широкий: видання, опубліковані у

країні, охоплюючи матеріали місцевими мовами; видання про Нігерію й зарубіжні видання творів нігерійських авторів. Відображаються: книги/брошури, офіційні видання, нові серіальні видання, матеріали конгресів, карти, плани, газети. Прийняті правила бібліографічного опису: AACR, ISBD (M), (C). Зміст бібліографічного запису: індекс ДКД, автор, заголовок, № видання, відомості про відповідальність, місце видання, видавництво, пагінація, розмір, серія, ціна, предметні рубрики, додатковий опис, індекс класифікації БК, № ОП. Використовують класифікаційні індекси: ДКД-19; вибірково — класифікація БК; для офіційних видань — власна класифікація. Розташування основного матеріалу: від 1976 р. — за основними класами ДКД. Є допоміжні покажчики авторів, назв, серій в одному ряду, предметний. Форми поширення: друковане видання. Автоматизації немає.

Національну бібліотеку Нігерії створено 1964 р. на виконання відповідного закону, що заклав інтелектуальну основу для створення мережі книгозбірень, котрі фінансує держава, для забезпечення доступності навчальних матеріалів для нігерійців. Сьогодні це життєво важливий орган, що діє як інтелектуальна пам'ять нації. Установа надає інформаційну допомогу державним службовцям в реалізації політики. Бібліотека отримує обов'язковий примірник кожної книги, опублікованої на території країни, що робить її одним із найбільших національних книгозбирищ; привласнює ISBN та ISSN.

Країни Східної Африки (Кенія, Танзанія, Ефіопія, Судан, Сомалі, Мозамбік) значно розрізняються як за рівнем розвитку культурно-освітніх інститутів, так і за мовною ситуацією. Загалом ступінь сформованості НБ у цьому регіоні нижчий, ніж у Північній і Західній Африці. Найвищі позиції посідає НБ Кенії, де функції національного бібліографічного агентства виконують одразу дві установи: Національна бібліотечна служба й Національний довідковий і бібліографічний департамент. Щорічна "Національна бібліографія Кенії" (Kenyan national bibliography, 1980) відбиває різноманітні види документів: книги, перші випуски нових серіальних видань, дисертації, праці наукових і професійних конференцій, стандарти, патенти, каталоги виставок, плакати, аудіовізуальні матеріали. Принцип відзеркалення документів — територіальний; окрім того, реєструються видання про Кенію й твори кенійських авторів, випущені за кордоном. Бібліографічні описи складають на основі Англо-американських правил каталогізації та ISBD.

Приблизно такого самого рівня досягла й НБ Танзанії, національне агентство якої представляє відділ нових надходжень Національної бібліотеки. Покажчик "Національна бібліографія Танзанії" (Tanzania national bibliography, 1975) видається щорічно й базується на територіальному принципі відбору документів.

В Ефіопії та Судані покажчики ПНБ випускають із річною періодичністю, в національних стандартах бібліографічного опису лише розпочинають використовувати основні положення ISBD. В Уганді, Сомалі й

Мозамбіку є національні бібліотеки й ухвалено закони про обов'язковий примірник, проте якщо в Уганді випуск видань ПНБ здійснюється від 1987 р., то в Сомалі й Мозамбіку таких покажчиків немає.

Природно, що на загальному тлі розвитку національної бібліографії в африканських державах особливо вирізняється НБ Південно-Африканської Республіки. Державна бібліотека в Кейптауні від 1960 р. щоквартально випускає "Національну бібліографію Південної Африки" (South African national bibliography, SANB) із наступною щорічною кумуляцією. На основі закону про обов'язковий примірник (1997) враховуються монографічні, офіційні, періодичні й картографічні видання, технічні доповіді та звіти, видання на машиночитних носіях. Від 1990 р. матеріал систематизується за Десятькласовою класифікацією Дьюї. НБ республіки охоплює й великі роботи репертуарного характеру. Доступ забезпечується завдяки передплаті на інформацію мережі SABINET.

Загальна характеристика розвитку НБ у країнах Африки виявляє схожі для держав третього світу показники. Позитивними вважаємо тенденції до розширення об'єктів обліку та перегляду законів про обов'язковий примірник з урахуванням новітніх носіїв інформації. Останніми за часом ухвалення стали закони про обов'язковий примірник в Єгипті (1995), Замбії (1995), Південній Африці (1997), Намібії (2000). Простежуємо також позитивну динаміку у створенні національних бібліографічних служб (в одних випадках це спеціально засновані центри, в інших — національні чи університетські бібліотеки, національні архіви). Різна й періодичність видань ПНБ, найпоширенішими є щорічники. Більшість покажчиків випускають у друкованому варіанті, в семи державах регіону також використовують формат CD-ROM. Інтернет-сторінки (чи вебсайти) НБ є тільки в Японії, Намібії, Свaziленді (через університетські каталоги), Ізраїлі й Туреччині.

Єгипет. Nashrat al-ida — "Бюлетень обов'язкового примірника". Виходить від 1969 р. щоквартально. Принцип відображення документів: територіальний + зарубіжні видання національних авторів. Відображаються: книги/брошури, офіційні видання, річні звіти, підручники, звіти про НДР, карти. Прийняті правила бібліографічного опису: ISBD, правила АЛА з використанням колективного автора. Зміст бібліографічного запису: автор, заголовок, місце видання, видавництво, рік видання, пагінація, розмір, ISBN, серія, шифр бібліотеки, індекс ДКД. Використовувані класифікаційні індекси: ДКД-18. Розташування основного матеріалу — у шести розділах, далі — в алфавітному порядку. Кожен випуск ділиться на англійську й арабську частини. Офіційні видання — в окремому розділі. Є допоміжні покажчики: авторів, назв, предметний, видавництв. Форми поширення — друковане видання. Автоматизації немає.

Національна бібліотека й архів Єгипту — некомерційна урядова організація, найбільша книгозбірня країни та світу, що перевершує бібліотечні зібрання Університету Аль-Азхар і нової Олександрії-

ської бібліотеки. У фонді книгозбірні й архіву зберігається кілька мільйонів томів різноманітної тематики, зокрема старовинні арабомовні та інші східні рукописи, а також велика колекція середньовічних арабських монет, найдавніші з яких належать до 696 р. н. е.

Основна бібліотека являє собою семиповерхову будівлю в районі Каїра, поруч розташовано Єгипетський національний архів.

Усвідомлюючи потребу подальшого розвитку НБ, 1980 р. африканські країни ініціювали створення Панафриканської системи документації та інформації (Panafrikan dokumentation and information system, PADIS), що дає змогу розв'язувати питання НБ. Нині визначилися напрями вдосконалення ПНБ: створення правової основи й ухвалення відповідних законодавчих актів, зміцнення матеріальної бази національних бібліографічних агентств, посилення контролю за дотриманням законів про ОП, уніфікація та стандартизація бібліографічної методики, поступове звільнення від впливу експансіоністської діяльності зарубіжних інформаційних агентств, прагнення фахівців до комплексного вирішення проблем з урахуванням світового й національного досвіду, підготовка та навчання кваліфікованих кадрів.

Латинська Америка. Національна бібліографія у країнах Латинської Америки розпочала формуватися доволі давно і від XIX ст. розвивалася в межах державних кордонів, що змінювалися. Впродовж 300 років латиноамериканські народи перебували в колоніальній залежності від Іспанії та Португалії. На початку XIX ст. у результаті національно-визвольної боротьби більшість країн здобули незалежність, і на території континенту постали нові суверенні держави. Проте через низку причин, насамперед економічних, вони опинилися в залежності від найбільших компаній високорозвинених країн. Ця обставина продовжує визначати й сучасний рівень розвитку їхніх економік. Зокрема, слабкий потенціал видавничої галузі країн Латинської Америки сприяв тому, що політика іноземних медіаконцернів стала визначальною на регіональних книжкових ринках. Експорт іспанської друкованої продукції практично повністю забезпечує потреби жителів латиноамериканських держав, на відміну від локальних видавничих ринків, що безпосередньо впливає на розвиток НБ. Слід погодитися з думкою, що "за рівнем розвитку країни Латинської Америки подібні до країн Азії й Африки, у сфері культури, зокрема в бібліотечно-бібліографічній справі, вони мають багато спільного з азійськими й африканськими країнами, а за певними параметрами відстають від них, попри те, що національні бібліотеки й видання національної бібліографії з'явилися в них набагато раніше".

Закономірно, що ретроспективна національна бібліографія (РНБ) виникла у країнах Латинської Америки раніше, ніж з'явився поточний бібліографічний облік. Перші покажчики РНБ виходили вже на початку XIX ст. До формування ретроспективної бібліографії латиноамериканських країн значних зусиль доклали найпродуктивніший бібліограф Хосе Торібіо Медіні (1852—1931), який присвятив життя вивченню історії іспано-американської культури колоніального

періоду. Як пристрасний книголюб і бібліофіл він досліджував й історію книгодрукування, оприлюднивши низку бібліографічних робіт, що відбивають друковану продукцію латиноамериканських держав і окремих міст — центрів книгодрукування. Метод історичних досліджень Х. Т. Медіні базувався на тому, що для конкретизації стану книжкової культури іспанських колоній слід урахувати весь масив документів, надрукованих у них до періоду незалежності. Відповідно, всі бібліографічні праці доведені до певної дати та мають різні хронологічні межі: 1821 р. — для Боготи (Колумбія), 1818 р. — для Кито (Еквадор), 1824 р. — для Ліми (Перу) тощо. Бібліографічний покажчик батьківщини укладача (Чилі) охоплює період до лютого 1817 р., коли повстанці розбили іспанські війська й звільнили столицю Сантьяго.

Найвагоміша праця Х. Т. Медіні — "Іспано-американська бібліотека" (Biblioteca Hispano — Americana. 1904), у семи томах якої акумульовано 8731 назву книг, надрукованих у країнах Латинської Америки впродовж 1754—1823 рр., а також видань про неї. Докладні описи розташовано у хронологічному порядку й забезпечено анотаціями. Загальна кількість бібліографічних праць Х. Т. Медіні сягає 400.

Поточний бібліографічний облік формується в цих державах у другій половині XIX ст. (1866 р. — Бразилія, 1887 р. — Чилі, 1889 р. — Мексика, 1895 р. — Уругвай), а стабільнішого й професійнішого характеру набуває лише в XX ст. після Першої світової війни завдяки діяльності ЮНЕСКО. У 1960—1970-ті рр. поживалення розвитку ПНБ в Латинській Америці відбувалося під впливом ІФЛА й підтримуваних нею міжнародних інформаційних програм, зокрема каталогізації у виданнях. Особливе значення мали рішення Міжнародного конгресу з національної бібліографії (1977) [9]. Сучасний рівень розвитку НБ визначається рекомендаціями Міжнародної конференції з національних бібліографічних служб (1998).

Нині в більшості країн регіону національними бібліографічними агентствами є національні бібліотеки, в окремих — центральні бібліотеки університетів, у двох державах — спеціальні установи (Національна бібліотечна служба Барбадосу й Інститут Каро та Куерво в Колумбії). Тільки в Болівії бібліографічний облік здійснює приватна фірма "Друзі книги" (Los amigos del libro), заснована книгопродавцем В. Г. Тичауером. Покажчик, котрий випускає компанія, — "Бібліографія Болівії" (Biobibliografía boliviana, 1963), є, з одного боку, книготорговим, оскільки відбиває тільки комерційні видання, а з іншого — болівійською екстеріорикою, адже містить відомості про зарубіжні видання болівійських авторів, однак чимало фахівців і авторів називають покажчик національним.

В основу формування більшості поточних національних бібліографічних покажчиків покладено комплексний принцип, державно-територіальний застосовується лише в Гаяні, Гондурасі, Коста-Риці, Тринідаді і Тобаго. Більшість покажчиків виходять із періодичністю раз на квартал і щорічною кумуляцією. Виняток становлять "Мексиканська бібліографія"

(Bibliografía Mexicana, 1967), що виходить щомісячно, й "Кубинська бібліографія" (Bibliografía Cubana, 1977) — шість разів на рік.

В окремих країнах зазначеного регіону ПНБ досі зберігає такі негативні ознаки, як випуск нових дублювальних покажчиків і нерегулярність виходу основних, що свідчить про брак міцної бази поточного обліку загалом. Хоча закони про обов'язковий примірник у більшості країн ухвалено ще в середині ХХ ст., їх ефективність доволі низька. Створення національних бібліографічних покажчиків у певних державах є нерентабельним, оскільки в них нерозвинена видавнича діяльність і незначна кількість споживачів НБ, зокрема бібліотек, спроможних придбати національну друковану продукцію. Проте впродовж останніх двох десятиліть розширюється спектр документів: разом із книгами, першими номерами серіальних видань і офіційними документами реєструють карти, дисертації й наукові звіти, нотні видання. У коло обліку вносять аудіовізуальні матеріали, у двох країнах (Мексика й Куба) реєстрації підлягають поштові марки.

Системи видань (органів) ПНБ як сукупності поточних бібліографічних покажчиків у країнах регіону фактично немає. Зазвичай національна бібліотека випускає один основний покажчик, що враховує книги, офіційні видання, перші номери періодичних видань, іноді карти й атласи. Покажчики, що охоплюють решту видів видань, випускають інші організації.

Від 1980-х рр. у багатьох країнах для бібліографічного опрацювання й випуску поточних бібліографічних покажчиків, а також для створення національних автоматизованих інформаційно-бібліографічних систем використовують Англо-американські правила каталогізації (AACR-2) і регіональний формат MARCAL, розроблений 1976 р. латиноамериканськими фахівцями у співпраці з Бібліотекою Конгресу США.

Останніми десятиліттями в Латинській Америці посилюється прагнення до регіональної кооперації у форматі проектів KATAZEN, MARCAL і LILIBU, що реалізуються за підтримки ЮНЕСКО й спрямовані на розвиток НБ. У цих процесах значну роль відіграє Регіональний центр сприяння розвитку книжкової справи у країнах Латинської Америки й Карибського басейну (Centro Regional Para el Fomento del Libro en America Latina y el Caribe, CERLALC), заснований 1971 р. також під егідою ЮНЕСКО.

Суперечності, властиві латиноамериканському життю, притаманні й НБ, що нерозривно пов'язана з національними бібліотеками. Корені цього зв'язку сягають давніх часів. Історія Латинської Америки — це історія боротьби місцевих традицій із політикою завойовників та європейськими порядками. Нині народи Латинської Америки перейняли чимало сучасних новацій, зокрема музика, кіно, література, мова, одяг несуть відбиток процесів глобалізації, що відбуваються у світовій політиці та економіці [4].

Загальні тенденції стосуються і публікацій. Наприклад, іспанські (й інші) багатонаціональні видавці випускають багато книжкової продукції для внутріш-

ніх потреб Латинської Америки, а також на експорт. Окремі з них можуть одночасно оприлюднювати національні видання під однією назвою одразу в кількох країнах. Як і скрізь, свій внесок у загальну плутанину роблять і недруковані матеріали; також важко врахувати й інтернет-сайти. У Латинській Америці не вистачає фахівців і фінансових коштів. Бібліографічна діяльність стикається зі схожими проблемами.

У багатьох країнах національні бібліотеки були засновані одразу після здобуття незалежності, часто на базі єзуїтських зібрань, конфіскованих у попередні роки. Проте тільки до 1900 р. більшість країн змогли сформулювати завдання, котрі мають розв'язувати національні бібліотеки (це стосується і національних музеїв, і національних університетів) як символи суверенної держави й освіти. Великі новоутворення стали свідками руху до культури, що спиралася на демократичний оптимізм. До середини ХХ ст. національні бібліотеки наповнили нові користувачі — продукт масової освіти, масової політики й масової урбанізації.

Величні сховища "спадщини", доступні лише еліті, заповнили студенти, школярі й пересічні читачі. Було припинено багато бібліографічних робіт, що здійснювалися тривалий період. Національна бібліографія існувала завдяки зусиллям окремих ентузіастів, як-от Werner Guttnag у Болівії та Fermin Peraza на Кубі.

Обмежені бюджети, політична нестабільність, реакційні режими 70—80-х рр. ХХ ст., технологічна ізоляція ще більше ускладнили реалізацію національними бібліотеками бібліографічних проектів. Наявність в окремих країнах сильного керівництва, достатніх фінансових можливостей, висококваліфікованих фахівців дала змогу досягти прогресу, як, наприклад, у Бразилії, Венесуелі й нещодавно в Чилі, проте інші національні бібліотеки ледве виживають, як, власне, й національна бібліографія.

Бразилія. Bibliografía Brasileira — "Бразильська бібліографія". Виходить від 1983 р. Принцип відображення документів: територіальний + зарубіжні видання творів національних авторів. Відображаються: книги, брошури, офіційні видання, перші номери журналів, що змінили назву, дисертації, нотні видання, карти/атласи, листові видання, звукозаписи, репринт, публікації міжнародних організацій, що надходять як ОП. Прийняті правила бібліографічного опису: португальське видання AACR-2. Зміст бібліографічного запису: автор, заголовок, № видання, місце видання, видавництво, рік видання, пагінація, розмір, ISBN, індекс ДКД, № з/п. Класифікаційні індекси: ДКД. Розташування основного матеріалу — за ДКД, далі — в алфавітному порядку заголовків основних описів. Журнали — за алфавітом назв. Є допоміжні покажчики авторів, назв, предметний із відсиланням до № з/п. Форми поширення: друковане видання. Автоматизація — від 1986 р.

Національна бібліотека Бразилії (порт. Biblioteca Nacional do Brasil) — бібліотека в місті Ріо-де-Жанейро, заснована 1810 р. Розташована у сквері Сіне-ландія (площа Флоріанові Пейшоту), поруч — Націо-

нальний музей образотворчих мистецтв і Міський театр. Це найбільше книгосховище Латинської Америки, фонд якого налічує понад 9 млн одиниць зберігання. Обов'язковий примірник усіх португальських видань надходив до бібліотеки ще від часу її заснування, та законодавчо це було закріплено лише на початку ХХ ст. Зокрема, від 1907 р., згідно з президентським декретом № 1825, бібліотека мала поповнюватися обов'язковими примірниками видань, випущених у Бразилії.

У 2004 р. положення декрету було внесено до закону № 10994, в якому зазначено, що закон про обов'язковий примірник "сприятиме обліку та збереженню національної інтелектуальної продукції, захисту й збереженню національної культури й мови".

Дія більшості законів про обов'язковий примірник у Латинській Америці поширюється лише на книги. Досягти згоди вкрай важко, оскільки поліграфічна промисловість перебуває на стадії становлення. Нерозвинені комунікації, занижений рівень грамотності населення роблять видавничу діяльність економічно не вигідною. Книжки публікують власним коштом, випускають невеликими накладками й поширюють серед обмеженого кола читачів. Якнайповніші колекції та бібліографію збирають приватні бібліофіли.

Ситуація стала змінюватися завдяки процесам, що відбувалися і з національними бібліотеками. Масова освіта, масовий зв'язок, урбанізація й економічне зростання сприяли формуванню невеликого, але динамічного книжково-журнального ринку. Книжкове виробництво й торгівля поступово стають рентабельними. Наявність в окремих країнах комерційного друкарського виробництва й організованого книжкового ринку вперше дали змогу налагодити якісний бібліографічний облік друкованої продукції. У деяких країнах також описують медіапродукцію (звукозаписи й фільми). Власне кажучи, обмежений облік відповідає специфіці інформаційного ринку.

Висновки. Історія національної бібліографії в окремих країнах і регіонах свідчить, що її формування

відбувалося насамперед завдяки книжковій торгівлі, а на розвиток суттєво впливали політичні й культурно-історичні процеси. Від книготорговельного обліку до повної загальнодержавної реєстрації різних видів документів, охоплюючи машиночитні носії, від національних традицій і методики до розроблення національних законодавчих актів про обов'язковий примірник і вироблення міжнародних бібліографічних правил, від одиничних видань НБ до створення системи національного бібліографічного обліку в друкованій і машиночитній версіях — така історія національної бібліографії. Для сучасного етапу її розвитку характерно створення міжнародних систем бібліографічної інформації, інтегрованими учасниками яких є національні бібліографічні служби майже всіх країн світу [8].

Національна бібліографія виникла, аби забезпечити облік і всебічну систематизацію продукції, що реалізується в матеріальному форматі й видається в межах чітко окреслених державних утворень. Її майбутнє видається неясним, як і межі між державами, організаціями, між публікаціями, призначеними для загального комерційного поширення, котрі доступні усім, і між публікаціями, що можуть мати жорстко фіксовані тексти чи плавно перетікати одна в одну. Пояснення, що стосуються проблем, пов'язаних із фондами та штатом, офіційною мовою й встановленими прерогативами, численними перешкодами, з якими стикаються на практиці, можна просто не брати до уваги. Найімовірніше, на цьому етапі ми нічого не знаємо й про користувача, на якого має бути орієнтована національна бібліографія.

Сильні й слабкі боки НБ Латинської Америки відбивають розбіжності, властиві всій національній бібліографії, а також парадокси, притаманні безпосередньо цим країнам. Аналітики визначають Латинську Америку як найтипівіший постсучасний регіон з усіма супутніми суперечностями, проблемами й можливостями, тому національна бібліографія може виявитися донкіхотським недосяжним ідеалом.

Список використаної літератури

1. *Бібліотеки за рубежом* : сборник / Всерос. гос. б-ка иностр. лит. им. М. И. Рудомино. — Москва : Рудомино, 2001. — 200 с.
2. *Библиотечное дело в странах Азии, Африки и Латинской Америки* : сборник переводов статей. — Москва : Книга, 1972. — 160 с.
3. *Грузинова Л. Б.* Иностранная библиография : учебное пособие / Л. Б. Грузинова. — Москва : Мир книги, 1997. — 164 с.
4. *Культура Латинской Америки* : энциклопедия. — Москва : РОССПЭН, 2000. — 742 с.
5. *Леликова Н.* Зарубежная и отечественная библиографическая деятельность: современные тенденции развития / Н. Леликова // Библиотечковедение. — 2016. — Т. 65. — № 5. — С. 513—521.
6. *Ягубкина А. С.* Библиотеки Японии: от традиции к инновации / А. С. Ягубкина // Огарев-online. — 2019. — № 13. — Режим доступа: <http://journal.mrsu.ru/arts/biblioteki-yaponii-ot-tradicii-k-innovacii>. — Загл. с экрана.
7. *National Bibliographic Register, IFLA.* — Mode of access: <http://www.ifla.org/node/2216> (accessed 18.07.2016). — Title from the screen.
8. *Žumer M.* National Bibliographies in the Digital Age: Guidance and New Directions / M. Žumer. — München : K. G. Saur, 2009. — 140 p.
9. *Best Practice for National Bibliographic Agencies in a Digital Age, IFLA.* — Mode of access: <http://www.ifla.org/node/7858> (accessed 18.07.2016). — Title from the screen.

Mykola Senchenko

National bibliography in Asia, Africa and Latin America

The review of the national bibliography (NB) of Asia, Africa and Latin America is based on materials collected by the author until 2018. Any discussion of the national bibliography should be conceptually and structurally based on an analysis of the political and economic situation in the country. Such a large-scale approach is especially important for the states of Asia, Africa and Latin America — regions that break the contradictions and paradoxes that complicate the process of forming a national bibliography.

The proposed material provides an idea of the development of the national bibliography of the countries of the outlined region. In particular, aspects of the NB formation are considered in detail: historical preconditions for creating a national bibliography, the presence or absence of a law on mandatory copies, the national bibliographic agency, the frequency of bibliographic indexes, the state of electronic resources, automation of revenue processing.

It is noted that the national bibliography was created to ensure accounting and comprehensive systematization of products sold in a tangible format and published within clearly defined government entities. The current stage of its development is characterized primarily by the creation of international systems of bibliographic information, the integrated participants of which are the national bibliographic services of almost all countries.

Keywords: national bibliography; mandatory copy; national library; gaining independence; diaspora; colonial oppression; literacy; reading skills; bibliographic agencies

References

1. *Biblioteki za rubezhom : sbornik.* (2001). Moskva: Rudomino.
2. *Bibliotechnoe delo v stranah Azii, Afriki i Latinskoj Ameriki : sbornik perevodov statej.* (1972). Moskva: Kniga.
3. Gruzina L. B. (1997). *Inostrannaya bibliografiya : uchebnoe posobie.* Moskva: Mir knigi.
4. *Kultura Latinskoj Ameriki : enciklopediya.* (2000). Moskva: ROSSPEN.
5. Lelikova N. (2016). Zarubezhnaya i otechestvennaya bibliograficheskaya deyatelnost: sovremennye tendencii razvitiya. *Bibliotekovedenie*, 65 (5), pp. 513—521.
6. Yagubkina A. S. (2019). Biblioteki Yaponii: ot tradicii k innovacii. *Ogarev-online*, 13. Availabl at: <http://journal.mrsu.ru/arts/biblioteki-yaponii-ot-tradicii-k-innovacii>.
7. *National Bibliographic Register, IFLA.* Availabl at: <http://www.ifla.org/node/2216> [Accessed 18.07.2016].
8. Zumer M. (2009). *National Bibliographies in the Digital Age: Guidance and New Direction.* Munchen: K. G. Saur.
9. *Best Practice for National Bibliographic Agencies in a Digital Age, IFLA.* Availabl at: <http://www.ifla.org/node/7858> [Accessed 18.07.2016].

Надійшла до редакції 15 вересня 2020 року

УДК 655.4/.5+02](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.9(290).10-15

Олександр Афонін,

президент Громадської спілки

"Українська асоціація видавців і книгорозповсюджувачів",

e-mail: upba@ukr.net

Про долю українського книговидання: реальність і перспективи

У статті порушено важливі питання ролі й місця видавничої галузі серед інших галузей економіки. Розглянуто чотири стрижневі стратегічні напрями розбудови вітчизняного книговидання, книгорозповсюдження, модернізації та оновлення фондів національної бібліотечної системи. Акцентовано на неефективності й повільності ухвалення рішень державними органами влади. Подано розрахунки та запропоновано шляхи розв'язання проблем, спираючись на світові тенденції й досвід розвинених європейських країн з урахуванням рекомендацій таких авторитетних організацій, як Міжнародна асоціація бібліотекарів.

Ключові слова: книговидання; книгорозповсюдження; Українська асоціація видавців і книгорозповсюджувачів; УАВК; бібліотеки; фонди бібліотек; Міжнародна асоціація бібліотекарів

Мета дослідження: аналіз стану видавничої та бібліотечної галузей України у кризовий період.

Предмет дослідження: видавнича і бібліотечна галузі України.

Постановка проблеми. Упродовж усіх років незалежності Україна не мала й досі не має чіткої стратегії розвитку економіки за галузями з визначенням конкретних цілей, строків їх досягнення та потреби держави у професійних кадрах, які забезпечать цей динамічний розвиток у найближчі 2—3 роки з перспективою на десятиріччя.

Тож проблема полягає не стільки в тому, щоб донести до свідомості керівників болючі проблеми

бурхливого коронавірусно-карантинного сьогодення, скільки в потребі поговорити про стратегічну прірву в політичному баченні державних чиновників, про їхнє сприйняття книговидавничої та пов'язаної з нею бібліотечної галузі за залишковим принципом.

Виклад основного матеріалу дослідження. 28 серпня 2020 року відбулася довгоочікувана зустріч представників видавництва — членів Правління Громадської спілки "Українська асоціація видавців і книгорозповсюджувачів" (ГС "УАВК"), книжкової торгівлі й поліграфічних підприємств із міністром культури та інформаційної політики Олександром Ткаченком, заступником голови Комітету Верховної Ради з питань гума-